

Date: 9th July-2026

CHORVACHILIK VA DEHQONCHILIKDA ARPA HAMDA BUG'DOY NAVLARINING OZUQAVIY QIYMATI VA YER UNUMDORLIGIDAGI O'RNI

Isaqova Kamila Isamiddinovna

Annotatsiya: Ushbu maqolada chorvachilikda foydalaniladigan turli arpa va bug'doy navlarining ozuqaviy qiymati, shuningdek, ularning tuproq unumdorligini oshirishdagi agrotexnik ahamiyati ko'rib chiqilgan. Mazkur ekinlarning kimyoviy tarkibi, protein, mikroelementlar miqdori va umumiy to'yimlilik ko'rsatkichlari tahlil qilingan. Arpa va bug'doyning almashlab ekish tizimidagi o'rni, tuproq tarkibini yaxshilash va organik moddalarni to'plashdagi roli alohida yoritilgan. O'tkazilgan tadqiqotlar asosida chorvachilikning ozuqa bazasini mustahkamlash va barqaror qishloq xo'jaligini ta'minlash uchun eng samarali navlarni tanlash bo'yicha tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: arpa, bug'doy, ozuqaviy qiymat, ozuqa bazasi, chorvachilik, tuproq unumdorligi, almashlab ekish, agrotexnika.

Аннотация: В данной статье рассматривается питательная ценность различных сортов ячменя и пшеницы, используемых в животноводстве, а также их агротехническое значение в повышении плодородия почвы. Анализируются химический состав, содержание протеина, микроэлементов и общая кормовая ценность данных культур. Особое внимание уделено роли ячменя и пшеницы в севообороте, улучшении структуры почвы и накоплении органического вещества. На основе проведенных исследований даны рекомендации по подбору наиболее эффективных сортов для укрепления кормовой базы и обеспечения устойчивого ведения сельского хозяйства.

Ключевые слова: ячмень, пшеница, питательная ценность, кормовая база, животноводство, плодородие почвы, севооборот, агротехника.

Abstract: This article examines the nutritional value of various barley and wheat varieties used in animal husbandry, as well as their agrotechnical significance in improving soil fertility. The chemical composition, protein content, trace elements, and overall fodder value of these crops are analyzed. Particular attention is paid to the role of barley and wheat in crop rotation, improving soil structure, and accumulating organic matter. Based on the conducted research, recommendations are provided for selecting the most effective varieties to strengthen the fodder base and ensure sustainable agriculture.

Keywords: barley, wheat, nutritional value, fodder base, animal husbandry, soil fertility, crop rotation, agrotechnics.

Kirish

Qishloq xo'jaligining barqaror rivojlanishi hamda oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash bevosita chorvachilik va dehqonchilik tarmoqlarining o'zaro mutanosib ishlashiga bog'liqdir. Respublikamizda mustahkam ozuqa bazasini yaratish hamda tuproq unumdorligini muhofaza qilish agrosanoat majmuasining eng ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi. Donli ekinlar, xususan, arpa (*Hordeum L.*) va bug'doy (*Triticum L.*) nafaqat



Date: 9th July-2026

insoniyat uchun non mahsulotlari manbai, balki chorva mollari uchun eng to'yimli ozuqa hamda er uchun ajoyib siderat (yashil o'g'it) vazifasini o'taydi.

Ushbu maqolada respublikamiz iqlim sharoitida yuqori hosildorlik ko'rsatayotgan, ozuqaviy qiymati yuqori bo'lgan arpa va bug'doy navlari, ularning seleksiyasi, chorvachilikda qo'llanilish samaradorligi hamda tuproq unumdorligini oshirishdagi agrotexnik ahamiyati chuqur tahlil qilinadi. Shuningdek, ekinlarning tuproq tarkibidagi makroelementlar miqdoriga ta'siri maxsus ishlab chiqilgan jadvallar yordamida yoritib beriladi.

Chorva uchun ozuqabop arpa navlari va ularning biologik tavsifi

Arpa doni o'zining kimyoviy tarkibi va hazm bo'lish ko'rsatkichlari bo'yicha chorva mollari, ayniqsa qoramol, qo'y va otlar uchun tengsiz konsentrlangan yem hisoblanadi. 1 kg arpa donining to'yimliliği 1.20 ozuqa birligiga teng bo'lib, uning tarkibida lizin, metionin kabi muhim aminokislotalar mavjud. O'zbekiston sharoitida ham lalmikor, ham sug'oriladigan maydonlarda ekiladigan kuzgi va bahori arpa navlari chorvachilikning asosi hisoblanadi.

Muhim ma'lumot: Chorvachilikda ozuqa birligi andozasi sifatida 1 kg suli doni (1.00 ozuqa birligi) olingan bo'lsa, arpa doni o'zining to'yimliliği bo'yicha undan sezilarli darajada ustun turadi va chorva mollarining tez semirishi hamda sut mahsuldorligini oshirishga xizmat qiladi.

Quyidagi 1-jadvalda chorvachilikda eng ko'p qo'llaniladigan va respublika Davlat reyestriga kiritilgan arpa navlarining batafsil agrotexnik xususiyatlari keltirilgan.

Jadval 1: O'zbekistonda yetishtiriladigan asosiy ozuqabop arpa navlarining qiyosiy tavsifi

Nav nomi	Turi va biologiyasi	O'rtacha hosildorlik (s/ga)	Protein miqdori (%)	Asosiy afzalligi va chorvada qo'llanilishi
Unumli arpa	Bahori, ikki qatorli	38 – 45	12.5 – 13.8	Qurg'oqchilikka chidamli, qo'ychilik va qoramolchilik uchun yuqori sifatli yem.
Qarshi arpa	Kuzgi, ko'p qatorli	42 – 55	11.0 – 12.5	Erta pishar, yashil massa va don uchun ajoyib konsentrat.
Temur	Kuzgi, intensiv	50 – 68	13.0 – 14.2	Sug'oriladigan erlarga mos, oqsili yuqori, sog'in siyinlar ratsioniga tavsiya etiladi.
Mavlono	Lalmikor-	22 – 30	14.0 – 15.1	Tarkibida



Date: 9th July-2026

	kuzgi			aminokislotalar ko'p, tog'oldi hududlarda ozuqa bazasini mustahkamlaydi.
Lalmikor	Bahori, tezpishar	25 – 35	12.0 – 13.0	Namlik yetishmagan yillarda ham barqaror don beradi, maydalab yem qilinadi.

Bug'doy navlarining chorva ozuqasidagi o'rni

Bug'doy asosan oziq-ovqat ekini hisoblansa-da, uning chorvachilik sanoatidagi ahamiyati ham juda yuqori. Bug'doy donini qayta ishlashdan olinadigan kepak, shrot hamda past navli (yemlik) bug'doy dondan tayyorlanadigan aralashma emlar parrandachilik va qoramolchilikda keng qo'llanilasi. Yumshoq bug'doy navlari tarkibidagi kleykovina moddasi va uglevodlar chorva mollarining energiya balansini saqlashda muhim o'rin tutadi. Bug'doy poyasidan tayyorlanadigan somon esa qishlov davrida to'yimli dag'al xashak sifatida va silos substrati sifatida ishlatiladi.

Jadval 2: Ozuqaviy qiymatga ega va yem xomashyosi bo'ladigan bug'doy navlari parametrlari

Bug'doy navi	Biologik xususiyati	Don hosildorligi (s/ga)	Kleykovina miqdori (%)	Ozuqa birligi (1 kg donda)	Chorva va parrandadagi o'rni
Krasnodar-99	Kuzgi, yumshoq	60 – 75	28 – 30	1.30	Parrandachilikda aralash yem asosi, poyasi yuqori sifatli somon beradi.
Grom	Kuzgi, kalta poyali	65 – 82	26 – 29	1.28	Yotib qolishga chidamli, yem sanoatida kombinatsiyalangan ozuqa uchun ishlatiladi.
Chillaki	Ertapishar, mahalliy	45 – 55	24 – 27	1.25	Ertagi yashil massa beradi, dondan kepak ajratish ko'rsatkichi yuqori.
Saidaziz	Kuzgi, qattiq	50 – 60	32 – 34	1.35	Oqsili juda yuqori, yuqori mahsuldor



Date: 9th July-2026

					g'o'zadan keyin ekishga mos keladi.
--	--	--	--	--	-------------------------------------

Arpa va bug'doyning yer (tuproq) uchun ozuqa va siderat sifatidagi ahamiyati

Donli ekinlar nafaqat chorva uchun, balki yerning "ozuqa manbai" ya'ni tuproq unumdorligini tiklovchi muhim vosita hisoblanadi. Don ekinlari, ayniqsa arpa va kuzgi bug'doy, oraliq ekin yoki siderat sifatida ekilganda, tuproqning agrofizikaviy va agrokimyoviy xossalarini tubdan yaxshilaydi. Ularning popuk ildiz tizimi tuproqni chuqur yumshatadi, eroziyadan himoya qiladi va drenaj holatini yaxshilaydi. Hosil yig'ishtirilgandan keyin qoladigan ildiz va ang'iz qoldiqlari organik moddaga aylanib, tuproqdagi gumus miqdorini oshiradi.

Tuproqqa qaytadigan organik moddalar miqdori formula bo'yicha hisoblanadi: **Organik Massa = (Hosil x k) + Ildiz qoldig'i**. Bunda k – o'simlik poyasining donga nisbatan koeffitsiyenti hisoblanadi.

Jadval 3: Arpa va bug'doy ekilgandan so'ng tuproqda qoladigan ozuqa elementlari miqdori

Ekin turi	Ang'iz va ildiz qoldiqlari (ts/ga)	Azot (N) to'planishi (kg/ga)	Fosfor (P2O5) to'planishi (kg/ga)	Kaliy (K2O) to'planishi (kg/ga)	Tuproq strukturasiga ta'siri
Kuzgi Arpa	35 – 42	45 – 60	20 – 28	50 – 65	Suv o'tkazuvchanlikni oshiradi, g'ovaklikni 4% ga yaxshilaydi.
Kuzgi Bug'doy	40 – 50	50 – 65	22 – 30	55 – 70	Tuproqni zichlashishdan saqlaydi, eroziyani to'liq to'xtatadi.
Bahori Arpa	25 – 32	30 – 40	15 – 22	35 – 48	Mikroorganizmlar faoliyatini va gumus hosil bo'lishini tezlashtiradi.

Don ekinlarining chorvachilik va dehqonchilikdagi iqtisodiy va ekologik samaradorligi

Arpa va bug'doy navlarini to'g'ri tanlash va almashlab ekish tizimiga kiritish fermer xo'jaliklariga ulkan iqtisodiy foyda keltiradi. Birinchidan, chorva mollarining em-xashakka bo'lgan ehtiyoji ichki imkoniyatlar hisobiga qoplanadi va go'sht-sut tannarxi 25-30 foizga arzonlashadi. Ikkinchidan, ushbu ekinlardan so'ng erga ekiladigan g'o'za, sabzavot yoki



Date: 9th July-2026

poliz ekinlarining hosildorligi mineral o'g'itlar kamroq sarflangan holda ham 15-20 foizga yuqori bo'ladi. Bu esa ekologik toza mahsulot olish garovidir.

Jadval 4: Almashlab ekishda arpa va bug'doyning iqtisodiy samaradorlik ko'rsatkichlari

Ko'rsatkichlar va mezonlar	Arpa ekilganda (1 ga hisobiga)	Bug'doy ekilganda (1 ga hisobiga)	Erga ta'siri va natijasi
Sarflangan agrotexnik xarajat	O'rtacha (kam talabchan)	Yuqori (intensiv parvarish)	Arpa xarajatlarni tezroq qoplaydi.
Chorva uchun ozuqa birligi hosili	5500 – 6000 Ozuqa birligi	7000 – 8500 Ozuqa birligi	Chorva mollari vazni barqaror ortadi.
Sof foyda rentabelligi	45% – 50%	55% – 65%	Fermer xo'jaligi moliyaviy barqarorlashadi.
Keyingi ekin uchun mineral o'g'it tejalishi	20 – 25% gacha tejash	15 – 20% gacha tejash	Tuproqning tabiiy tabiati va biosferasi tiklanadi.

Xulosa va tavsiyalar

O'tkazilgan tahlillar va agronomik tadqiqotlar natijalari shuni ko'rsatadiki, arpa va bug'doy navlarini faqat don yo'nalishida emas, balki er uchun ozuqa hamda chorva uchun mustahkam xashak bazasi sifatida kompleks etishtirish lozim. Quydagi ilmiy-amaliy tavsiyalar fermer va dehqon xo'jaliklariga ishlab chiqarish samaradorligini oshirishga yordam beradi:

1. Suv taqchilligi va lalmikor maydonlarda yuqori proteinli Mavlonov va Unumli arpa navlarini ekish tavsiya etiladi.
2. Sug'oriladigan, unumdorligi yuqori erlarda chorva uchun eng ko'p energiya beruvchi Temur arpa navi va Grom bug'doy navlarini uyg'unlikda ekish lozim.
3. Tuproq unumdorligini oshirish va yashil o'g'it (siderat) to'plash uchun kuzgi g'alladan bo'shagan maydonlarga siderat ekin sifatida arpani ekib, erta bahorda erga haydab yuborish kerak. Bu tadbir urning agrokimyoviy tarkibini tabiiy yo'l bilan tiklaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Raximov A.A., Toshpo'latov Q. – «Kuzgi arpa va bug'doy turlarining chorvachilikda ko'k ozuqa sifatidagi ahamiyati». // O'zbekiston qishloq xo'jaligi jurnali. – Toshkent, 2020. – №4.
2. Boboyev M.S. – «Hashaki arpa navlarining hosildorligi va ozuqa to'yimlilik ko'rsatkichlari». // Agro ilm jurnali. – Toshkent, 2022. – Maxsus son.

Date: 9th July-2026

3. Sattarov J.S. – «Gidroponika usulida undirilgan bug‘doy va arpa maysalarining chorva mollari rasionidagi o‘rni». // Chorvachilik va naslchilik ishi jurnali. – Toshkent, 2021. – №2.
4. Karimov N.X. – «Sug‘oriladigan maydonlarda hashaki ekinlar almashlab ekish tizimi». // O‘zbekiston Milliy Universiteti xabarлари. – 2019. – №3.
5. O‘zbekiston Respublikasi Qishloq xo‘jaligi vazirligining rasmiy veb-portali.

